

LITTERATUR

MORAL SENSE-FILOSOFIEN I SVERIGE

Det har ofta klagats över att vi svenskar ha föga intresse till övers för våra klassiker. Man syftar då närmast på det ringa intresset för vår äldre skönlitteratur, men det samma kan också utan vidare sägas om vår inställning till den svenska filosofihistorien. Inte ens bland våra filosofistuderande är det många, som verkligen känna till att det även före Boström finns en svensk filosofi, som dessutom på ett avgörande sätt har satt sin prägel på svenskt kulturliv. I Axel Nyblæus har visserligen den svenska filosofien haft en historieskrivare av rang, och hans stora verk »Den filosofiska forskningen i Sverige» försvarar ännu med glans sin plats, men fortfarande är det mycket material, som ligger outnyttjat, och man får ej heller bortse från att under de femtio år, som förflutit, sedan Nyblæus arbete utkommit, många nya synpunkter ha framförts och mycket nytt material frambragts, som bör utnyttjas för en svensk filosofihistoria.

Ett stort och betydelsefullt skede i den svenska filosofiens historia har nu tagits upp till ingående behandling av Lundadocenten *Torgny T. Segerstedt* i hans arbete »Moral Sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi», som i stor utsträckning vilar på utforskat material och som därför kan ge många och värdefulla synpunkter. Segerstedts arbete äger emellertid ej blott intresse för den filosofiske fackmannen, det är också ett ståtligt bidrag till undersökningen av 1700-talets allmänna idéhistoria. Filosofien var ju på den tiden ej hänvisad till ett isolerat område utan hörde intimt ihop med hela det övriga tankelivet, och därför ligger en av filosofihistorikernas förnämsta och mest krävande uppgifter i att alltid ha blicken riktad på de stora idésammanhangen, på tidens religiösa, moraliska, socialfilosofiska och politiska grundströmningar.

Vad är det då, som enligt Segerstedt utmärker 1700-talet och svenskt 1700-tal i synnerhet? Fullt medveten om faran av en generaliserande karakteristik vill dock Segerstedt ange några betydelsefulla kännetecken: en omvärdering av individen — därav tidens individualism —, en optimistisk inställning till människonaturen — Voltaire och Hume undantagna — samt ett hänvisande till helhetens idé för att förlika individens krav med gemenskapens. Särskilt är det denna helhetstanke, oftast med religiös förankring, som Segerstedt vill ha framförd som något väsentligt för Moral Sense-filosofien. Den utgjorde ett kraftigt svar mot Hobbes' materialism och mekanistiska människouppfattning. Enligt Segerstedt är det också denna Moral Sense-filosofiens systemtanke, som utgör den filosofiska grundvalen för liberalismen. Moral Sense-filosofien med sin ljusa framstegstro och höga uppskattning av individens egenvärde motsvarade väl den framväxande borgarklassens känsla av sin egen betydelse. Laski har också framhållit liberalismens förbindelse med denna filosofi, men enligt

Segerstedt har Laski alltför mycket betonat den rena individualismen och ej lagt märke till den bakomliggande systemtanken. Trots detta måste man dock se det berättigade i Laskis indignation över liberalismens försummelse av proletarietets krav, men man måste även ge Segerstedt rätt, då han hävdar, att det är upplysningsfilosofien och Moral Sense-filosofien, som i hög grad skapat förståelse för den enskilde individens värde. Hur är det då möjligt att förena dessa båda stridande tendenser: den extrema *laissez-faire*-principen och hävdandet av hänsyn till individens värde? En intressant belysning av denna konflikt får man i framställningen av den engelska Moral Sense-filosofiens utveckling, som Segerstedt ägnar första delen av sitt arbete för att få en historisk bakgrund för den svenska Moral Sense-filosofien.

Shaftesbury var den förste, som för den moraliska bedömningsförmågan använde termen *Moral Sense*, som sedan och främst genom Hutcheson kom att ge namnet åt hela riktningen. Detta moraliska sinne lärde människorna att hålla den gyllene medelvägen mellan de egoistiska och altruistiska affekterna, så att den harmoniska helheten ej skadades. Enligt Shaftesbury och Joseph Butler var denna moraliska känsla medfödd och ägde ett visst rationalistiskt inslag, medan de följande Moral Sense-filosoferna Francis Hutcheson, David Hume, Adam Smith, Henry Home och Adam Ferguson, som Segerstedt tager upp till behandling, intog en vacklande hållning i frågan om denna känslas ursprung. Av dessa sistnämnda äro ej alla Moral Sense-filosofier i sträng bemärkelse; de ha ofta riktat en sträng kritik mot flera av denna åskådningens idéer. Såsom ett exempel kunna vi nämna Adam Smith, som ej är minst intressant därför, att hos honom mycket starkt framträder den ovannämnda svårigheten i liberalismen. Man har sålunda velat finna en ofrånkomlig motsägelse mellan hans etiska arbete »*Theory of Moral Sentiments*», som hävdar *sympatien*, och hans politiskt-ekonomiska »*Wealth of Nations*», där den enskildes ekonomiska egenintresse betraktas som utvecklingens drivfjäder. Segerstedt anser emellertid nu, att motsägelsen egentligen ej är att finna mellan dessa båda arbeten, eftersom Smith redan i det etiska arbetet framför tanken på egenintressets betydelse och hur människan genom »den osynliga handen» ledes att förverkliga Guds plan, liksom han å andra sidan i sitt politiskt-ekonomiska arbete tänker sig en utveckling fram mot ett bättre förhållande, där *sympatien* råder, även om egoismen är en drivfjäder i förverkligandet av detta mål. Motsättningen ligger fastmer enligt Segerstedt i Moral Sense-filosofien själv, som ju är ett försök att finna en gyllene medelväg mellan egoism och altruism, mellan självhävdelsen och *sympatien* eller välviljan. Enligt Shaftesbury skulle det moraliska sinnet ge kunskap om var den rätta mitten låg. Denna tanke går delvis igen hos Smith, då han hävdar, att människorna, i det att de fullfölja sina egna intressen, halvt omedvetet eller instinktivt förverkliga Guds plan eller helheten. Inte heller denna lösning vill man gärna betrakta som tillfredsställande, då det är svårt att finna plats för *sympatien* i denna helhet.

De problem, som de engelska Moral Sense-filosoferna sysslade med, och de svårigheter, som de hade att brottas med, kom att få ett avgörande inflytande på den filosofiska forskningen i Sverige under 1700-talets sista decennier. Daniel Boëthius, Nils von Rosenstein, Carl Gustaf af Leopold, Thomas Thorild, Lars Peter Munthe och Anders Lidbeck kunna mer eller mindre räknas till denna filosofi. Det är naturligtvis omöjligt att här göra full rättvisa åt den ingående och skickliga behandling, som dessa filosofer fått i Segerstedts arbete, utan här skall endast omnämnas några få av de viktigaste synpunkterna, som Segerstedt har fört fram och som kan vara av allmänt intresse.

Av de nu nämnda tänkarna är nog Boëthius den mest självständige, vilket ej hindrar, att man i hans filosofi kan se en återspeglning av tidens filosofiska brytningar. Man har därför haft svårt att hos honom finna en motsägelsefri ståndpunkt. Boëthius hörde till de filosofer, som aldrig blev färdig med en ståndpunkt utan alltid drevs vidare. På ett skickligt sätt benar nu Segerstedt upp de olika tankegångarna och försöker visa, hur den ena ståndpunkten pekar över på den andra och måste föras vidare. Vi få sålunda först se den gamla Wolffianska rationalismens kamp mot den frambrutande erfarenhetsfilosofien, införd i Sverige av professor Christiernin. Denna filosofi fördes sedan av Boëthius över i Moral Sense-filosofien. Han anknöt närmast till de Moral Sense-filosofier, som bekämpade medföddhetsläran, och framförde i stället, huvudsakligen i anslutning till Ferguson, en relativistisk och historisk moraluppfattning, men han ville å andra sidan ej förneka det moraliska sinnets ursprunglighet, varför medföddhetsläran hos honom kom att lida av en viss inkonsekvens. Dessutom tillkom samma svårighet, som vi funnit hos A. Smith. Boëthius hävdade, att egenintresset driver oss att även intressera oss för andra och därigenom uppkommer sympatien. Han syftade då på det förnuftiga egenintresset, som han ville skilja från det oförnuftiga. Sympatien i sin tur har gett upphov till samvetet, som blir det moraliska kunskapsorganet. Men då reser sig frågan, hur enbart en känsla kan ge kunskap och dessutom uppträda i form av ett auktoritativt »böra». Här drevs Boëthius över från sin Moral Sense-filosofiska skepticism till Kants förnuftsprinciper och det kategoriska imperativets böra, och därmed måste han också uppgiva sin förr så strängt avvisande hållning till medföddhetsläran. Hans Moral Sense-filosofi hindrade honom emellertid från att hemfalla åt en »rigoriös» kantianism, och han kom sålunda att framhäva den genetiska synpunkten, böjelsernas betydelse för människans fullkomlighet och moralens religiösa förankring.

I sin behandling av en annan svensk Moral Sense-filosof, Nils von Rosenstein, en av upplysningstidens mest typiska representanter, har Segerstedt givit ett värdefullt bidrag till tolkningen av dennes idéer. Många nya synpunkter, som förut varit obeaktade, har Segerstedt här bragt i dagen, inte minst genom att sätta in honom i ledet av de engelska och svenska Moral Sense-filosoferna. Rosenstein har sin

givna plats i den svenska kulturhistorien, även om hans idéer ej bära prägeln av någon djupare originalitet. Såsom upplysningsman var hans inställning till problemen mera den praktiske mannens än teoretikerns. Hur människorna genom upplysning skola bli goda och nyttiga samhällsmedlemmar, är huvudproblemet för honom. Liksom A. Smith försökte han förena egennyttan med det allmänna goda. Någon konflikt kan enligt honom ej uppkomma här, ty en rätt förstådd egennytta innebär en riktigt befrämjad samhällsnytta. Därför kan man hos Rosenstein finna en typiskt liberal-borgerlig ideologi: det är ej genom bördens förtjänst, som en människa kommit sig fram, utan det är genom flit och duglighet allena — en inställning, som enligt Segerstedt fullt överensstämmer med Moral Sense-filosofien.

Det största partiet i sitt arbete har Segerstedt ägnat Leopold och Thorild. Leopold betraktas av Segerstedt som »Moral Sense-filosofiens mest konsekvente och typiske representant i Sverige», medan däremot Thorild är svårare att placera inom någon bestämd filosofisk skola. Man är i allmänhet nu ense om att Spinoza och Shaftesbury jämte de franska upplysningsfilosoferna ha gett hans filosofi avgörande impulser. Men därtill komma andra källor för Thorilds filosofi, som Thorildsforskningen hittills ej tillräckligt eller inte alls beaktat. Segerstedt vill sålunda bl. a. utnyttja den filosofiska miljön, som Thorild lärt känna i Lund. Vi ha här å ena sidan Matthæus Fremlings filosofi, en empirisk filosofi men delvis i Wolffiansk terminologi, och å andra sidan den rationalistiskt-naturrättsliga traditionen i Lund, som vid denna tid hade en värdig representant i Johan Nelander. Svårast har det varit att uppvisa Fremlings betydelse för Thorild, men genom Segerstedts minutiösa och djupgående analyser av det förefintliga materialet måste man nog anse problemet i stort sett löst. — Vad beträffar Thorilds ställning bland Moral Sense-filosoferna, har ju Shaftesbury här varit den som betytt mest för Thorild, men Segerstedt vill dessutom ej minst framhålla Henry Home, vars betydelse för Thorilds uppfattning av den moraliska känslan och av friheten ej hittills beaktats. Då Thorild sålunda har tagit emot impulser från så många håll, borde man ju tycka, att det skulle vara svårt att få någon enhet i hans filosofi, men enligt Segerstedt behövs det dock ej bli någon motsättning »mellan den erfarenhetsfilosofi han lärt hos Matthæus Fremling, den panteism han inspirerats till av Shaftesbury och Rousseau och den tro på ratio divina, som han inhämtat hos Henry Home och Johan Nelander».

Segerstedt avslutar sitt arbete med två Lundafilosofer, Lars Peter Munthe och Anders Lidbeck. Munthe är nu mest känd för att ha infört Tegnér i Kants tankevärld, men annars har han blivit föga beaktad, inte ens Nyblæus omnämner honom i sin filosofihistoria, varför Segerstedt här rör sig på nästan outforskad mark. Här vilja vi blott framhålla, att Munthe i sina tidigare skrifter var Moral Sense-filosof, och att han först senare övergick till en ganska trogen kantianism.

Även Lidbeck hyllade Kants filosofi, men han hade lättare att

Litteratur

förena sin kantianism med Moral Sense-filosofien, eftersom hans uppmärksamhet var inriktad på den Kant—Schillerska estetiken, där man lätt kan återfinna Shaftesburys harmoniuppfattning.

Moral Sense-filosofien har emellertid enligt Segerstedt ej med dessa filosofer spelat ut sin roll i svensk filosofi. Den har även haft sin stora betydelse för 1800-talets Sverige. Det räcker att i detta sammanhang nämna Geijer. Ja, man kan ännu hos Vitalis Norström spåra detta inflytande i hans känslouppfattning, och i Hägerströms polemik mot känslan som värde-kunskapsorgan vill Segerstedt se en sista uppgörelse med den Moral Sense-filosofiska traditionen.

Bertil Pffannenstill.

TYSK ARBETSRÄTT FÖRE OCH EFTER 1933

Ett studium av arbetslivets rättsliga grundvalar är en nödvändighet för den, som vill bilda sig en fast grundad uppfattning om de ekonomiska, sociala och även de politiska förhållandena i ett visst land eller under en viss tidsepok. Det må här endast erinras om hur en ohämmad liberalistisk rättsuppfattning, enligt vilken arbetsgivaren hade full frihet att sluta arbetsavtal på de villkor han kunde genomdriva gentemot varje enskild arbetare, i alla dessa hänseenden satte sin prägel på tiden närmast efter industrialismens genombrott. De fruktansvärda konsekvenser detta system medförde ledde till samhällsringripanden i form av social skyddslagstiftning, och dessa missförhållanden ha också fått politiska efterverkningar ända in i våra dagar.

I vår tid är det emellertid i många länder — och så även hos oss — icke främst den sociala skyddslagstiftningen utan i stället det moderna organisationsväsendet, som sätter sin prägel på arbetslivet. Arbetsvillkoren fastställas genom förhandlingar mellan organisationer av arbetare och arbetsgivare, stundom efter utkämpade arbetsstrider men nästan alltid åtminstone under trycket av de konsekvenser, som en möjligen uppkommande arbetskonflikt kan få för parterna. På detta sätt tillkomma kollektivavtalen, som i vårt land reglera mellan 700,000 och 800,000 arbetstagares förhållanden. Staten inskränker på detta område principiellt sin verksamhet till att söka medla mellan parterna, när så är erforderligt. I sista hand är det emellertid organisationernas egen sak att träffa överenskommelse om arbetsvillkoren. Staten ingriper icke här med maktsspråk.

På samma sätt var i stort sett den tyska arbetsrätten uppbyggd före nationalsocialisternas makttillträde år 1933. Enligt den tidigare tyska rätten fanns det emellertid större möjligheter för statliga ingripanden på detta område än vår rätt erkänner. Om ett kollektivavtal var gällande för det övervägande antalet arbetare inom ett visst

Hueck, Alfred: Deutsches Arbeitsrecht. Berlin (Junker und Dönhaupt Verlag) 1933.

yrkesområde, kunde nämligen riksarbetsministern utsträcka avtalets giltighet till alla arbetare inom detta yrkesområde. Denna möjlighet, som synes ha begagnats mycket flitigt, innebar ju ett starkt statligt ingripande i näringslivet. Det kan för övrigt i detta sammanhang förtjäna erinras om att en liknande anordning på senare tid varit aktuell även i vårt land: år 1934 utarbetades inom socialdepartementet ett förslag i denna riktning. Förslaget, som väckte starkt motstånd både från arbetar- och arbetsgivarorganisationer, blev emellertid icke upphöjt till lag.

Genom nationalsocialismens övertagande av makten i Tyskland tillintetgjordes själva grundvalarna för kollektivavtalsväsendet, nämligen de stora organisationerna på arbetar- och arbetsgivarssidorna. Dessa »ensidiga» organisationer betraktades som ett uttryck för klasskampens idé, och i tredje riket kunde följaktligen icke finnas något utrymme för dem. Den 2 maj 1933 (alltså sedan »det nationella arbetets dag» firats dagen förut för första gången) besattes de socialistiska fackföreningarnas lokaler över hela Tyskland. Den 10 maj 1933 bildades en ny organisation, den tyska arbetsfronten. De icke upplösta fackföreningarna — alltså de icke-socialistiska — samt arbetsgivarföreningarna fingo till en början såsom organisationer ingå i tyska arbetsfronten men upplöstes sedan helt och sammansmältes i den nya organisationen. Den tyska arbetsfronten förklarades vara en ersättare för de gamla organisationerna. Den principiella olikheten vore att man nu i motsats till vad som tidigare varit fallet skulle ha en gemensam organisation för både arbetare och arbetsgivare.

Utländska iakttagare ha väl emellertid haft en känsla av att sedan grunderna för den gamla ordningen en gång rubbats, har det tyska arbetslivet befunnit sig i en ständig omstöpningsprocess. Det har varit oerhört svårt att få någon samlad överblick över de olika åtgärdernas verkningar och över de djupare sammanhangen i den nuvarande tyska arbetsrätten.

Det är därför med intresse man tar del av ett i år utkommet arbete »Deutsches Arbeitsrecht» av professor Alfred Hueck i München, medlem av akademien för tysk rätt. Man gör det med desto större intresse som Hueck redan under 1920-talet var känd som en framstående forskare på arbetsrättens område: från hans hand emanera bland annat värdefulla arbeten över kollektivavtalet.

Hueck betonar, att det bereder stora svårigheter att nu ge en översikt över den gällande tyska arbetsrätten. Vissa nya rättstankar ha kommit till uttryck i nya lagar (särskilt lagen av 1934 om det nationella arbetets organisation). Denna reglering har emellertid till stor del varit av utslutande organisatorisk och programmatisk karaktär: detaljbestämmelser saknas ännu i stor omfattning till förfång för rättslivet. Man får därför vid rättstillämpningen ofta röra sig med principer, hämtade från den gamla rätten, men då uppstår alltid frågan i vad mån den gamla rättens principer strida mot de i den nya rätten nedlagda nationalsocialistiska grundtankarna och följaktligen icke längre kunna tillämpas.

Litteratur

Ur Huecks eget arbete kunna hämtas exempel på vilka egenartade svårigheter som under sådana förhållanden uppstå för en vetenskaplig behandling av rättsstoffet. Före 1933 rörde man sig alltid med termerna »arbetsgivare» och »arbetare» eller »arbetstagare». Den nyare tyska lagstiftningen undviker konsekvent dessa termer, »enär klasskampsideologien brukade anknyta sig just till dem». Någon ny enhetlig terminologi har emellertid icke skapats genom de nya lagarna. Hueck anser det trots detta omöjligt att använda de gamla termerna i ett vetenskapligt arbete. Han använder i stället termen »Dienstberechtigter» för arbetsgivare och »Beschäftigter» för arbetare. Särskilt termen »Dienstberechtigter» för arbetsgivare verkar rätt misslyckad, ehuru den visst icke är någon nyskapelse utan förekommer redan i Bürgerliches Gesetzbuch.

När man tar del av Huecks redogörelse för det tyska arbetslivets organisation, lägger man kanske främst märke till att den tyska arbetsfronten icke såsom de gamla organisationer, i vilkas ställe den trätt, reglerar löner och andra arbetsvillkor. Arbetsfrontens uppgifter äro till stor del närmast av pedagogisk art, såsom att sörja för yrkesutbildning och att utdela utmärkelsen »nationalsocialistiskt mönsterföretag». Vidare ha vissa sociala uppgifter anförtrots arbetsfronten.

Vem är det då som i själva verket har makten över arbetsvillkoren?

När man läser lagen om det nationella arbetets organisation, får man närmast det intrycket, att lönen skall bestämmas i de arbetsreglementen, som företagsledaren (i regel den som är ägare av företaget) själv utfärdar, sedan han hört representanter för de anställda. Dessa arbetsreglementen kunna revideras av en statlig ämbetsman, »der Reichstrehändler der Arbeit».

Emellertid finnes det en möjlighet för dessa »Reichstrehänder der Arbeit» att »till skydd för de anställda» själva utfärda en »Tarifordnung», upptagande arbets- och lönevillkor men icke, såsom arbetsreglementena, gällande för ett enda företag utan för ett flertal företag. Dessa »Tarifordnungen» äro för närvarande och enligt Hueck även för överskådlig tid framåt av ojämförligt mycket större betydelse än arbetsreglementena i vad det gäller regleringen av lönerna.

Redan namnet »Tarifordnung» ger oss anledning att tro, att vi här stå inför den nya tyska rättens närmaste motsvarighet till kollektivavtalen (det tyska namnet på kollektivavtal var »Tarifverträge»). Så är också fallet. Det visade sig snart att man icke med ett penndrag kunde avskaffa den reglering av arbetsförhållandena, som förut framkommit genom förhandlingar mellan arbetare- och arbetsgivareorganisationerna. Genom en förordning av riksarbetsministern förklarades därför helt enkelt, att alla de gamla kollektivavtalen tills vidare skulle äga giltighet men nu som »Tarifordnungen» i stället för som »Tarifverträge». För att skapa klarhet över vilka kollektivavtal som på detta sätt ännu skulle gälla, påbjöds sedermera att de före den 1 juli 1937 skulle upptagas i ett offentligt register. Alla bestämmelser i kollektivavtalen, som hänföra sig till de förut bestående organisa-

tionerna, sakna emellertid givetvis nu tillämplighet. På dessa »Tarifordningen» — såväl de gamla kollektivavtalen som nytillkomna regleringar — tillämpas i många avseenden de rättsgrundsatser, som tidigare gällde för kollektivavtalen. Det är icke utan en viss rörelse, som man i Huecks nya arbete igenkänner åtskilliga av de stridsfrågor rörande kollektivavtalens rättsverkningar, som under 1920-talet sysselsatte de tyska juristerna. När dessa frågeställningar nu återkomma beträffande de nytillskapade »Tarifordningen», äro de gamla stridsfrågorna alltjämt lika olösta!

Det har sålunda icke gått att vare sig formellt eller reellt på detta område helt avskära sambandet med vad som tidigare gällt. Man får emellertid å andra sidan icke förbise, att här har skett en principiell förändring av den största räckvidd. Lönerna, som förut bestämdes genom förhandlingar mellan arbetarnas och arbetsgivarnas organisationer, bestämmas nu enligt »ledarprincipen» genom »Tarifordningen» av statliga ämbetsmän, »Reichstreuhändler der Arbeit». Dessa ämbetsmän stå i sin ämbetsutövning i lydadsförhållande till riksregeringen och särskilt riksarbetsministern. Detta lydadsförhållande är så utpräglat att ministern kan giva en »Treuhändler» order om att utfärda en »Tarifordnung» med bestämt innehåll eller att i en »Tarifordnung» fastställa en viss bestämd lön för en arbetargrupp. *På detta sätt ligga näringslivets löneförhållanden helt i händerna på regeringen.* Det må tilläggas, att de nämnda »Tarifordningen» icke ha någon bestämd giltighetstid utan att de när som helst kunna ändras av vederbörande »Reichstreuhändler».

Den tyska statsmakten har på detta sätt åtagit sig uppgifter, som staten enligt den allmänna uppfattningen i vårt land icke bör befatta sig med. Men genom att lägga under sig detta viktiga område har den också åtagit sig ett stort ansvar: när regeringen har i sin hand att bestämma lönerna, måste ett missnöje med lönepolitiken — och hur lätt kan icke ett sådant uppstå! — rikta sig i främsta rummet mot regeringen och icke mot arbetsgivaren.

Alvar Odholm.